

У НОМЕРІ:

Професійні орієнтири

Волкова А. С.

Розвиток комунікативних навичок у підлітковому віці 2

Поради психолога

Огієвич В. Л.

Як сформувати самооцінку і впевненість у собі? 6

Фатєєва М. В.

Профілактика булінгу в учнівському середовищі. Тренінг для учнів 11

Фатєєва М. В.

Навички ефективної комунікації вчителів. Заняття з педагогами для успішної взаємодії з учнями та їхніми батьками 15

Корисно кожному

Іржавська Я. А.

Профілактика емоційного вигорання. Тренінгове заняття для педагогів 20

Виховні заходи

Гуро К. В.

Молодь — за здоровий спосіб життя! Виховна година до Всесвітнього дня молоді 27

Страшна Л. В.

Все в наших руках. Година спілкування 31

Практичний досвід

Завгородня Т. І., Завгородній В. П.

Цибуля та часник. Пізнавальний проєкт-подорож 34

Передплатний індекс — 37064

НАУКОВО-МЕТОДИЧНИЙ ЖУРНАЛ

ЛАСНОМУ КЕРІВНИКУ
ДЛЯ РОБОТИ

№ 6 (138) • ЧЕРВЕНЬ 2020 р. • ЗАСНОВАНИЙ У ТРАВНІ 2008 р. • ВИХОДИТЬ РАЗ НА МІСЯЦЬ •
За сприяння Міністерства освіти і науки України • Учасник проєкту: Інститут педагогіки АПН України

РОЗВИТОК КОМУНІКАТИВНИХ НАВИЧОК У ПІДЛІТКОВОМУ ВІЦІ

А. С. Волкова, обласний ліцей-інтернат для сільської молоді, м. Кривий Ріг

Інформаційно-технологічне ХХІ століття характеризується філософським переосмисленням ціннісних орієнтирів освітньої політики. У Законі України «Про освіту», «Про вищу освіту», Національній доктрині розвитку освіти наголошується на культуроцентричності, збереженні та примноженні національних виховних традицій, розвитку творчої особистості, гуманізації освіти.

У реалізації завдань гуманістичної трансформації освітньої парадигми пріоритетна роль належить учителю та вихователю. Учитель, як і вихователь, поєднує в собі риси педагога і психолога, філософа і лінгвіста, літературознавця, культуролога й естета, має наповнити життєдіяльність школярів досконало-вишуканим світом рідної мови, морально-етичним і культуро-естетичним потенціалом художньої літератури, цінностями української та світової культури, стимулювати прагнення до саморозвитку й самовдосконалення, виховувати молоду генерацію активних, діяльних громадян, які гідно репрезентуватимуть й утверджуватимуть свою державу в європейському співтоваристві [14, с. 29].

Проблема розвитку комунікативних навичок завжди була актуальною в психолого-педагогічній літературі. Як відомо, зміст навчання, його значущість для школяра є підґрунтям комунікативної сфери.

Зміна соціальних функцій української мови, надання їй на конституційному рівні статусу державної стали вагомими причинами для переорієнтації мети її навчання в загальноосвітній школі. Нині ця мета полягає у формуванні в учнів уміння будувати висловлювання в межах доступних для них тем і типів розповідей, описів, міркувань.

Навчальні, а також і самостійно перебудовані учнями висловлювання можуть належати до різних стилевих різновидів — розмовного, художнього і наукового. Цей підхід передбачає активну участь школярів у навчальному процесі — як із мови, так і літератури, де особливого значення набувають саме мовленнєві вміння, що належать до різних видів мовленнєвої діяльності — слухання, говоріння, читання й письма. Мовленнєва діяльність постає одночасно метою, змістом, формою і засобом навчання. Принцип комунікативної спрямованості останнім часом порушується на всіх рівнях — лінгвістичному, психологічному, педагогічному.

Учні зазнають труднощів в оформленні усного мовлення через складність операцій, що виконує мовець одночасно:

- добирання лексичного варіанта мовлення;
- вибір стилю мовлення;
- граматичне конструювання висловлювання;
- правильна вимова звуків та їхнє поєднання;
- логіко-композиційне конструювання тексту;
- урахування реакції слухачів на мовлення.

Навчання мовлення з позиції психолінгвістики дає змогу звернутися до нього як до системи орієнтирів, необхідних для діяльності людини, для створення певної, зокрема професійної, картини світу. У центрі уваги в такому разі є зв'язок між тим, коли, що і як хоче сказати (або сприймає) учасник мовленнєвого спілкування, і тим, які мовленнєві засоби він для цього використовує. Однакові мовленнєві засоби можна організувати і сприйняти

по-різному, залежно від комунікативних настанов. Водночас комунікативні настанови можна вербалізувати в різний спосіб. Яскравий приклад — мова інформаційних програм телеканалів, які різняться політичними пріоритетами, у подачі тих самих подій, у характеристиці тих самих політичних діячів, мова реклами, орієнтованої на різні категорії покупців, та ін.

Особливості рецепції також формують певний смисл. Так, сприйняття може бути емпатичним, коли слухач налаштований позитивно, виявляє довіру до мовця, тому і в інформації актуалізує позитивні елементи. Упереджене ж ставлення до мовця спричиняє критичне слухання.

Отже, навчальний процес передбачає формування вмій і навичок у комунікативному аспекті, коли мовленнєве спілкування відображає не лише певну подію, явище тощо, а й мотиваційну сферу комуніканта й реципієнта — особистісні якості, інтереси, бажання, життєві пріоритети тощо.

Суттєвими є також мовні уподобання, коли вибір певного варіанта детерміновано не критерієм правильно/неправильно, а подобається/не подобається, модно/немодно, престижно/не престижно.

Унаочнити уявлення про комунікативний бік спілкування можна також вправою. Учитель пропонує учням заплющити очі й уявити якийсь загальновідомий поширений предмет: квітку, дерево... Далі слід намалювати його. Так, у кожного учня квітка, скажімо, буде різнитися розміром, кількістю пелюсток, розміщенням на аркуші, кольором. Хтось обов'язково вимагатиме уточнень, конкретніших рекомендацій, інший зробить усе самотійно.

По-перше, такий малюнок можна інтерпретувати як психологічний тест: квітка — це уявлення учня про себе, своє місце у світі. До того ж, однокласники можуть зіставити створені образи з тим, як вони бачать одне одного, і знайти багато спільного між квіткою та її автором.

По-друге, це науковий приклад того, що загальновідомий образ кожен репрезентує по-своєму, навіть якщо б учні отримали докладніший опис квітки.

Резюме: так, як і намальована квітка, мовлення кожної людини є індивідуальним, неповторним; його характер, особливості залежать від знання загальнонародної мови, умінь нею користуватися, знань про предмет спілкування, ставлення до слухача тощо.

Отже, важливо, як учні вміють використовувати здобуті мовні знання в конкретному комунікативному аспекті. Формування є неодмінною умовою успішного мовленнєвого спілкування, зокрема самотійного і творчого мислення та вербальної пам'яті. Нині такі якості є особливо важливими, оскільки молодь має орієнтуватися в інформаційному бумі, розмаїтті інформації та політичних, наукових, культурних поглядів, критично визначати для себе авторитетні джерела, будувати власне життєве кредо і його мовну модель, а не наслідувати стерті позиції.

До самотійності мислення привчає критичне оцінювання сприйнятої інформації: чи насправді описані події відбувалися, чи об'єктивна така інтерпретація, чи правильні ці розрахунки тощо. Це спонукатиме до перевірки фактів, вироблятиме власну позицію щодо описуваних подій і щодо висловленого, призвичаюватиме обережно ставитися до категоричних заяв й оперування чужими словами, думками, з посиланнями на певні джерела.

Творче мислення дасть змогу виявити не лише експліцитний зміст вислову (наукової статті, документа, художнього твору) його зовнішній бік: хто, коли, де та ін., а й імпліцитний, прихований зміст, підтекст, який не складається із суми значень використаних слів (наприклад: до якого рішення спонукає певний предмет; яку ідею він приховує; що можна сказати про особистісні якості автора; чи справді він говорить щиро тощо).

Так само комунікант може змоделювати власну мовленнєву поведінку, спробувати

оцінити її з погляду реальних чи уявних реципієнтів, продумати можливі запитання, передбачити реакцію слухачів (читачів).

Вербальну пам'ять, а також увагу, навички зв'язного мовлення можна тестувати, а далі й тренувати за допомогою різних вправ. Водночас слід актуалізувати й доповнювати здобуті в школі мовні знання. Комунікативний аспект потрібно враховувати не лише у змісті вправ, а й у методиці подавання їх.

ПЕДАГОГІЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНИХ УМІНЬ І НАВИЧОК ШКОЛЯРІВ

Сучасна шкільна методика навчання учнів мовлення виходить із теорії мовленнєвої діяльності, концептуальні положення якої розроблені видатними вченими Л. С. Виготським, О. М. Леонтьєвим, О. Р. Лурією, М. І. Жинкіним та ін. Ці ідеї практично були реалізовані в працях Т. А. Ладиженської, М. Р. Львова, В. І. Капинос, Н. А. Іпполітової.

Л. С. Виготський висунув такі ідеї: «Мовленнєва діяльність — це знакова діяльність; мовленнєвий розвиток — процес, пов'язаний із психічним розвитком, розвитком практичної діяльності, соціальних форм поведінки; розвиток знакового позначення в мовленнєвій діяльності є розвитком узагальнення за допомогою мовленнєвих знаків».

Послідовник Л. С. Виготського — О. М. Леонтьєв, розглядаючи структуру спілкування як діяльність, виокремлює такі його риси:

- інтернаціональність (наявність специфічної мети, специфічного мотиву);
- результативність, тобто ступінь збігу досягнутого результату з накресленою метою;
- обов'язковий соціальний контроль за процесом спілкування і його результатами.

На основі теорії діяльності О. М. Леонтьєва розвивається теорія поетапного формування розумових дій П. Я. Гальперина. Вона дає змогу зробити висновок про те, що навчання мовлення має розглядатися як навчання різних видів мовленнєвої діяльності.

У формуванні комунікативно-мовленнєвих умінь учнів можна визначити кілька етапів:

- попереднє ознайомлення з метою дії, створення необхідної мотивації;
- складання схеми передбачуваних дій;
- виконання дій у матеріальному чи матеріалізованому вигляді;
- формування дії як зовнішньо-мовленнєвої;
- виконання дій подумки.

Учені (Л. С. Виготський, О. М. Леонтьєв, С. Л. Рубінштейн, І. А. Зимня) розробили основні положення особистісно-діяльнісного підходу до навчання. Згідно з особистісно-діяльнісним підходом у центрі навчання перебуває сам школяр, зокрема його мотиви, мета, його неповторна психологічна індивідуальність, тобто учень як особистість. Учитель у контексті такого підходу визначає навчальну мету уроку й організовує, спрямовує і коригує весь навчальний процес, зважаючи на інтереси учня, рівень його знань і умінь.

Розглядаючи спілкування як організацію і керування навчальною діяльністю учнів, прихильники особистісно-діяльнісного підходу орієнтують процес навчання на розв'язання школярами дослідницьких, комунікативних, пізнавальних завдань, а це вимагає визначення мовленнєвих робіт, спрямованих на розвиток творчих здібностей учнів.

Щоб створити методику, яка б сприяла розвитку комунікативних умінь і навичок учнів, необхідно зважати на моделі формування мовлення (О. Р. Лурія, О. М. Леонтьєв, І. А. Зимня), що мають деякі загальні риси, зокрема:

- допускають наявність проміжної фази розгортання створеної раніше програми висловлення;
- розглядають ступені, відбивають механізми породження висловлення.

Мовлення може бути успішним, якщо воно спрямоване на досягнення визначеної мети. Основна умова породження мовлення — мотив, потреба виразити в мовленнєвому висловленні який-небудь зміст».

Таким чином, розвиток мовлення, формування комунікативної компетенції необхідні для вміння контролювати правильність і доцільність своїх висловлювань, а також для вільного володіння мовою. А це в свою чергу допомагає особистісному розвитку учня.

Перша умова мовленнєвого розвитку дитини — це потреба у спілкуванні.

Мовлення виникає із потреби висловитись, а висловлення людини породжуються певними мотивами. Цю сторону мовленнєвої діяльності психологи називають мотивацією мовлення.

Наявність мотивації мовлення означає, що у школяра не тільки є думки і почуття, які можуть бути виражені ним, але й те, що йому хочеться поділитися, тобто в нього є внутрішнє спонукання до того, аби висловити свої думки і почуття.

Мотив мовлення («заради чого говорю» — Л. С. Виготський) виникає у дітей за наявності емоцій, пов'язаних з яскравими враженнями, інтересами до тієї роботи, яку пропонує вчитель.

В основі висловлювання дитини має бути безпосередній мовленнєвий мотив, тобто бажання повідомити іншим про свої враження від побаченого і пережитого. Саме такий мовленнєвий мотив породжується ситуацією живого спілкування з дітьми.

Але спілкування можливе тільки з допомогою загальнозрозумілих знаків, тобто слів, їхніх сполучень. Тому дітям необхідно дати зразки мовлення, або створити мовленнєве середовище. Це друга умова розвитку мовлення дитини. Від того, яке в неї мовленнєве середовище, залежать багатство, різноманітність і правильність її власного мовлення.

Мовлення допомагає дитині не тільки спілкуватися з іншими людьми, але й пізнавати світ. Опанування мовлення — це спосіб пізнання дійсності. Багатство, точність, змістовність мовлення залежать від збагачення свідомості дитини різними уявленнями і поняттями, від життєвого досвіду школяра, від

обсягу і динамічності його знань. Інакше кажучи, мовлення, розвиваючись, потребує не тільки мовного, але і фактичного матеріалу. Школяр добре розповість і напише тільки про те, що він знає: у нього має бути запас знань, матеріал щодо теми розповіді. Це також необхідна умова мовленнєвого розвитку учнів.

Загальні завдання вчителя та вихователя з формування комунікативних умінь і навичок учнів:

- а) забезпечити мовленнєве середовище для учнів: читання книг, слухання радіо та ін.;
- б) забезпечити створення мовленнєвих ситуацій, мовленнєвої практики для учнів;
- в) забезпечити правильне засвоєння учнями достатнього лексичного запасу, граматичних форм, синтаксичних конструкцій, логічних зв'язків, активізувати вживання слів, утворення форм, побудову конструкцій; забезпечити формування конкретних умінь в області розвитку мовлення;
- г) створити в класі, групі атмосферу боротьби за високу культуру мовлення, за виконання вимог до правильного мовлення.

З перших уроків учитель повинен навчити учнів граматично правильного мовлення.

Отже, комунікативні вміння і навички формуються багатством словника, досконалим володінням способами поєднання слів у речення та текст, правильною вимовою. Навчання ефективно, якщо на кожному уроці, заході засвоюються мовні та мовленнєві знання, формуються навчально-мовні, правописні та комунікативні вміння і навички, розширюється читацький рівень школярів, збагачується їхній лексичний запас, опановується мовна норма, усвідомлюється неповторність мовної особистості. Учні отримують зразки комунікативно досконалого мовлення, навчаються доцільно й правильно використовувати засоби мови для побудови власних висловлювань, а також набувають найрізноманітніших загальнопредметних умінь.